
Kinderen, kwetsbaar, gekwetst

Vorbij het slachtofferschap in de lijn van het contextuele denken en het salesiaanse opvoedingsproject

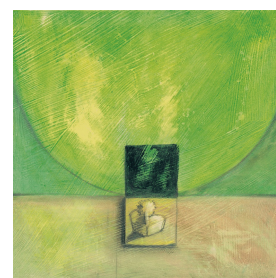
Annemie Dillen

Overgenomen uit: LOOTS, C., SCHAUMONT, C., (Red.), *Kwetsbare jongeren: een uitdaging aan de samenleving en het salesiaanse opvoedingsproject*, Oud-Heverlee, Don Boscovormingscentrum, 2006, p. 93 - 106.

Wat kwetsbaarheid bij jongeren en contextueel denken met elkaar te maken hebben, wordt in deze bijdrage verduidelijkt. Kwetsbaarheid blijkt ook een inter-generationale component te hebben en tot nieuwe kwetsuren bij de volgende generatie te kunnen leiden. Toch kan mits de nodige ondersteuning deze negatieve spiraal omgebogen worden tot een positieve. Voor de opvoeder en hulpverlener liggen hier specifieke kansen.

Annemie Dillen is als postdoctoraal onderzoeker van het F.W.O. Vlaanderen verbonden aan de onderzoekseenheid theologische ethiek van de Faculteit Godgeleerdheid, K.U. Leuven.

**samen
DON BOSCO
zijn plaats
geven**

I INLEIDING: KWETSBARE KINDEREN

'Kinderen zijn kwetsbaar', het is een slogan die ik meer dan eens in de buurt van een school zag hangen. We worden aangespoord om voorzichtig te zijn. We leven immers in een wereld vol bedreigingen voor kinderen: op de weg, bij vreemden, maar ook thuis lopen kinderen gevaar. Denken we aan de steeds terugkerende mediaberichten over kinderen die slachtoffer werden van verkeersongevallen, van geweld, verkrachting, ontvoering, maar ook van misbruik door de eigen ouders. De kwetsbaarheid van kinderen brengt sommige mensen tot een angstige en krampachtige bescherming van kinderen. Want kinderen zijn een heel kostbaar bezit. Deze ruwe schets is één kant van het plaatje van onze huidige samenleving. Wanneer kinderen een beetje ouder worden en we over jongeren spreken, is de slogan doorgaans niet 'jongeren zijn kwetsbaar', maar wel: 'jongeren zijn agressief' of 'jongeren vertonen delinquent gedrag'. Waar bij kinderen het paradigma van de onschuld, de kwetsbaarheid en het slachtofferschap centraal staat, spelen bij jongeren de verantwoordelijkheid en de schuld veel meer een rol. Althans, zo komt me het maatschappelijke discours over.

Beide voorstellingen zijn ongenueanceerd. Kinderen zijn geen onschuldige engeltjes, maar kunnen bij momenten ook schuldig zijn aan onverantwoord gedrag. En jongeren vertonen lang niet altijd delinquent gedrag of neigingen tot opstandigheid, en als ze dat al doen, dan liggen er meestal dieperliggende oorzaken ten grondslag aan hun gedrag. Toch brengen beide voorstellingen ons iets bij over hoe mensen en relaties in elkaar zitten. Mensen, ook kinderen en jongeren, kunnen wel diep gekwetst worden en slachtoffer zijn, maar blijven tegelijk ook in een zekere mate verantwoordelijk voor hun gedrag.

II IVAN BOSZORMENYI-NAGY EN ZIJN VISIE OP RELATIES

Het contextuele denken van Ivan Boszormenyi-Nagy, een Hongaars-Amerikaans psychiater, biedt ons een kader om over het 'gekwetst worden' en het 'verantwoordelijkheid dragen' verder na te denken. Mensen zijn relationele wezens en dus verbonden met elkaar, onderling van elkaar afhankelijk en verantwoordelijk voor elkaar. Niemand leeft op een eilandje, waarbij je gedrag geen invloed zou hebben op anderen. Deze visie staat centraal in het christelijke denken en ook in het opvoedingsproject van Don Bosco. Tegelijkertijd is ze ook voor de niet-gelovige, maar wel door joodse en christelijke bronnen geïnspireerde psychiater Nagy het uitgangspunt voor zijn denken.

Een kind wordt geboren en krijgt daarbij het leven van zijn ouders als een soort 'geschenk'. Indien de ouders het kind verder opvoeden geven ze nog veel meer dan enkel het leven aan het kind. Het ontvangt liefde, warmte, verzorging, voeding, veiligheid, vorming enzovoort. Maar ook ouders ontvangen van bij het begin heel wat van hun kind. Zo beleven ouders de geboorte van hun kind meestal als een geschenk. Kinderen zijn zeer vindingrijk in het tonen van hun genegenheid en liefde voor hun ouders: ze maken tekeningen, trachten te troosten bij verdriet, helpen met huishoudelijke karweitjes ... Zelfs

in moeilijke omstandigheden zoals ziekte of echtscheiding blijven kinderen op hun manier in de relatie met hun ouders investeren.

Er zijn oneindig veel manieren waarop ouders aan kinderen en kinderen aan ouders geven. Het gaat daarbij evenwel niet om een symmetrische balans van geven en nemen. Een kind kan nooit alles aan zijn ouders 'teruggeven'. Bovendien zou het een perversiteit zijn om de dynamiek tussen geven en nemen voor te stellen als een *do-ut-des*-relatie, een utilitaristische relatie waarbij de ene aan de andere geeft om van de andere iets terug te krijgen.

Wanneer Nagy het heeft over geven en nemen beschrijft hij een 'ethische dynamiek' in menselijke relaties, die veel te maken heeft met 'rechtvaardigheid' en 'billijkheid'. Het is belangrijk dat kinderen 'billijk geven' aan hun ouders. Soms geeft een kind immers teveel en is het overloyaal. Niet zelden komt het voor dat ouders al te grote verwachtingen hebben van kinderen, bijvoorbeeld in het geval van echtscheiding. Heel duidelijke situaties waarbij een ouder teveel vraagt van een kind zijn situaties van incest. Het is belangrijk dat ook ouders billijk geven aan kinderen, dat ze kinderen geen liefde, vorming, voedsel enzovoort onthouden. Tegelijkertijd kunnen ook ouders teveel geven en niet in staat zijn om te ontvangen. Wanneer een ouder zijn kind van zeventien behandelt alsof het een kind van zeven is, voor wie nog heel de tijd moet worden gezorgd, dan zijn ouders overbeschermend. Ze laten niet toe dat het kind ook zelf verantwoordelijkheid opneemt en op die manier ook aan de ouders 'geeft'. In dat geval spreekt Nagy van een verstoorde balans van geven en nemen, of nog: een balans die niet meer in beweging is, maar stagneert. Passend geven aan maar ook kunnen ontvangen van de andere is belangrijk. En ouders moeten meer geven aan hun kinderen dan omgekeerd. Ouders staan bovendien voor de taak om hun kind erkenning te bieden voor wat het geeft. Een kind dat een ouder wil troosten, maar steeds weggestuurd wordt, loopt een grotere kans op een verminderd zelfvertrouwen dan wanneer het kind erkenning krijgt voor de poging tot geven aan de ouders. Of nog: wanneer een kind alle zorg opneemt in huis, nadat de moeder gestorven is, maar hiervoor geen erkenning krijgt van de vader die zelf zeer sterk rouwt, kan dit op termijn moeilijkheden veroorzaken voor het kind. Het kind wordt in deze situatie 'destructief geparentificeerd'. Het wordt tot ouder gemaakt, wat kan leiden tot destructieve gevolgen. De kans bestaat dat iemand later als volwassene zelf anderen gaat uitbuiten en van anderen gaat eisen wat hij als kind niet gekregen heeft. Op die manier wordt de verstoorde balans van geven en nemen voortgezet. Wanneer dit gebeurt van generatie op generatie, spreekt Nagy over de roulerende rekening.

III ONRECHT ... DAT MOET WORDEN GESTOPT EN BEGREPEN

Onrecht dat wordt doorgegeven, kan echter ook gestopt worden. Het is immers niet omdat een kind slachtoffer is geweest van een ouder-kindrelatie die niet in balans was en daarbij geparentificeerd werd, dat het later het morele recht heeft om anderen de rekening te presenteren. Integendeel, een mens draagt steeds ook verantwoordelijkheid voor zijn daden. Nagy spreekt wel over 'destructief recht'. Daarmee bedoelt hij de situatie waarbij een kind (of een volwassene) uitgebuit wordt en als het ware - in de balans van geven en

nemen - een tegoed, een 'recht' verwerft om van anderen later te krijgen wat het als kind of in een andere situatie niet gekregen heeft. Het gaat hier evenwel om destructief recht: recht dat voortvloeit uit onrecht en vaak tot onrecht leidt. Dit begrip 'destructief recht' beschrijft en verklaart waarom mensen die zelf slachtoffer waren, in een aantal situaties ook dader worden. Het wil echter niet zeggen dat het uitbuitende gedrag naar anderen toe op basis van het destructieve recht moreel geoorloofd is. Wanneer mensen voor elkaar zorg dragen, elkaar op een positieve manier bejegenen, bouwen ze 'constructief recht' of 'verdienste' op. Het is daarom belangrijk dat de destructieve spiraal van onrecht, de 'roulerende rekening', kan worden omgebogen en dat mensen op het spoor van de 'verdienste' gezet worden.

Deze begrippen en de samenhang ertussen maken het mogelijk om ervaringen van jongeren te duiden. Een adolescent die uitdagend of opstandig gedrag vertoont, doet dit meestal niet 'zomaar'. Vaak zijn er heel wat ervaringen die mee verklaren hoe iemand ertoe komt om destructief gedrag te vertonen. Nagy zal in veel gevallen spreken over 'onzichtbare loyaliteit'. Door het destructieve gedrag wil de jongen of het meisje bijvoorbeeld gezien worden door de ouders of de aandacht van de ouders afleiden van het verdriet om de echtscheiding. Deze interpretaties illustreren hoe het contextuele denken mensen uitdaagt om altijd te zoeken naar dieperliggende motieven die voortvloeien uit de balans tussen het geven en nemen van mensen. Want mensen zijn geen monsters, die voor hun plezier anderen kwaad doen. Mensen zijn geroepen tot verantwoordelijkheid. In het nemen van hun verantwoordelijkheid verwerven ze bovendien verdienste. Dan kan men spreken over een positieve spiraal. Daar wordt kwetsbaarheid omgebogen tot kracht. Het goede wordt doorgegeven en niet het onrecht dat als een roulerende rekening van generatie op generatie wordt voortgezet.

IV VERANTWOORDELIJKHEID EN VERDIENSTE

Het geloof dat mensen geen monsters zijn en altijd, ondanks het destructieve recht dat ze verworven hebben, juist aangesproken moeten worden op hun verantwoordelijkheid, betekent een uitdaging voor elke opvoeder en elk opvoedingsproject. De kwetsbaarheid van kinderen en jongeren en de feitelijke gekwetstheid vragen aandacht en erkenning. Maar geen enkel kind, geen enkele jongere is 'louter' slachtoffer. Elke mens is in zekere mate verantwoordelijk voor wat hij van zijn leven maakt. Daarbij ben je niet verantwoordelijk voor het onrecht dat je is aangedaan, maar wel voor de manier waarop je met dit onrecht omgaat. Kwetsuren zijn niet determinerend. Mensen beschikken in dit verband over een zekere vrijheid en verantwoordelijkheid. Juist in die vrijheid en verantwoordelijkheid ligt hun eigenwaarde. Mensen als subject ernstig nemen betekent hun verantwoordelijkheid erkennen. Het is een valkuil om zichzelf blijvend als slachtoffer te zien. Dit leidt tot passiviteit en berusting en maakt het moeilijker om met het onrecht op een positieve manier om te gaan. Wanneer anderen een jongere ook steeds vanuit de slachtofferrol benaderen, krijgt hij weinig stimulansen om de eigen verantwoordelijkheid voor het verdere leven onder ogen te zien.

Enkele korte passages uit het recente boek *De kracht van een vrouw* van Marianne Frederikson kunnen dit illustreren. In het boek wordt verteld hoe een klein meisje, Maria, het slachtoffer werd van (seksueel) geweld door haar vader. Haar moeder, Stina, wordt omgeven door haar eigen ouders en vrienden die samen met haar zoeken naar een manier om met het gebeuren en met de gekwetste Maria om te gaan. Maria leert lezen bij een oudere vrouw, een leerkracht, Elin. Haar moeder Stina vertelt: 'Ze belde me vanochtend en ratelde alle klinkers van het alfabet op, ongelooflijk trots over hoe goed het ging'. 'Wat een mijlpaal', zei Erik Rask. 'Ik geloof dat Elin het meisje goed doet', zei Ragnar. 'Ze heeft vaker de zorg gehad voor beschadigde kinderen en ze geholpen door alleen maar te doen alsof er niets aan de hand was. Niets, geen medelijden, geen getroost en al helemaal geen psychologische wijsneuzigheden'. [...] 'Jullie wanhoop en angst mogen jullie de vrije loop laten als jullie alleen zijn, ieder voor zich. En jij, Stina, bent de belangrijkste van allemaal. Dus ik vraag je om het verschrikkelijke op een afstand te houden en je ongerustheid niet op haar over te brengen.' 'En als ik dat niet voor elkaar krijg?' 'Maria is geen zielenpoot, ze is een sterk, eigenwijs en erg intelligent kind. Volgens mij weet Erik dat ook en behandelt hij haar met respect', zei Gunilla. (p. 185-186) Verder in het boek lezen we hoe een andere vrouw met de moeder van Maria spreekt: 'Als wij ophouden haar zielig te vinden', zei Sirkka, 'dan zal ze ook steeds minder behoefte hebben om zichzelf zielig te vinden.' (p. 240)

Elders in het boek wordt de eerste ontmoeting van de moeder met een therapeut (Axelsson) beschreven. De moeder is zelf ook slachtoffer van het geweld van haar ex-man. Ze denkt bij zichzelf: 'Die Axelsson had verdomme gelijk. Ze had de schaamte, die altijd hand in hand gaat met schuldgevoel, zelf gekozen. Ze had geluisterd naar al die mensen die zeiden dat zij het slachtoffer was. Maar nu had ze te horen gekregen dat haar werkelijke zonde het verraad jegens haarzelf, haar kracht, haar opdracht was. Ze was geen slachtoffer.' (p. 72).

Deze passages stemmen op vele manieren tot nadenken en zijn veel rijker dan we hier kunnen illustreren. Duidelijk wordt in elk geval dat 'slachtofferisme', het blijven steken in de slachtofferrol, geen verbetering met zich brengt. De roep tot verantwoordelijkheid voor zichzelf, het aanspreken van de eigen kracht en de eigen talenten, hebben zowel bij het kind als bij de moeder een bijzonder effect. Zonder het negatieve te ontkennen wordt er vooral aandacht besteed aan het goede, aan de toekomst en de verantwoordelijkheid voor zichzelf en voor anderen. In de literatuur worden deze klemtonen ook wel verbonden met de resilience-benadering, een handelen waarbij de nadruk ligt op de veerkracht van de mensen en niet enkel op wat misliep.

Belangrijk is dat een kind er niet alleen voor staat om veerkracht te ontwikkelen, of om het in termen van Nagy te zeggen, om destructief recht om te buigen tot constructief recht. Verantwoordelijkheid mag immers geen verpletterende verantwoordelijkheid worden. Een kind of jongere die gekwetst is (en uiteindelijk loopt elke mens in meerdere of mindere mate kwetsuren op), heeft nood aan ondersteuning. Ook hier weer geldt: geen enkele mens leeft op een eiland. De verantwoordelijkheid voor het eigen leven waarmaken nadat men gekwetst is, kan maar wanneer er zorgende anderen in de buurt zijn. Anderen die steun bieden en een luisterend oor en die tegelijk ook uitdagen, 'vooruit-roepen' en stimuleren om niet bij de pakken te blijven zitten.

V CHRISTELIJKE HOOP

Het geloof dat het 'destructieve recht' kan worden omgebogen en dat het opnemen van nieuwe verantwoordelijkheden voor zichzelf en voor de ander mensen daarbij 'tot leven roept', vloeit bij Nagy niet voort uit het christelijke geloof. Zijn visie op schuld en dialoog werd sterk geïnspireerd door de joodse filosoof Martin Buber. Daarnaast baseert Nagy zijn theorie voornamelijk op zijn klinische praktijk. Toch is Nagy's visie op mensen en relaties voor christenen boeiend. Hij benoemt wat hoop in relaties mogelijk maakt en biedt een begrippenkader om te begrijpen wat er gebeurt in relaties. De christelijke visie op haar beurt reikt een naam aan voor wat Nagy niet benoemt, met name de basis voor het hoopvolle perspectief. Ook christenen hopen dat relaties geheeld kunnen worden en dat kwetsuren niet het einde zijn. Deze hoop is niet enkel gegrond in ervaring, maar ook in het geloof in een God die leven wil, die mensen vrij wil maken en mensen oproept om hun leven op een positieve wijze uit te bouwen. Over deze christelijke hoop wordt in de bijbel telkens weer verteld. Denken we aan het verhaal van Sara en Hagar, waarbij Hagar met haar zoon Ismaël wordt weggestuurd, de woestijn in. Maar midden in de woestijn ervaart Hagar dat God naar haar omziet en ontdekt ze water voor haar bijna stervende zoon. Of denken we aan het verhaal van Jozef en zijn broers, waarbij de relaties heel moeilijk lopen, maar er uiteindelijk toch een vorm van verzoening plaatsvindt. Of aan het verhaal van de vader met zijn twee zonen, waarbij de jongste zoon thuis weggaat en schijnbaar deloyaal is aan zijn vader. Maar hij komt weer terug en zijn vader ontvangt hem hartelijk. Niet alles is echter daarna automatisch rozengeur en maneschijn, want ook de oudste broer wil gezien en gehoord worden. Maar het verhaal vertelt ons wel over hoop en over wat we van God als Vader mogen verwachten.

Het salesiaanse opvoedingsproject is geworteld in deze christelijke traditie met vele uiteenlopende verhalen over bronnen van hoop. Het is een uitdaging om in het concrete opvoedingswerk te getuigen van deze hoop. Dit kan door elke gekwetste jongere te stimuleren om verantwoordelijkheid op te nemen en niet in een slachtofferrol te blijven zitten. Het erkennen van de moeilijke situaties die hij heeft meegemaakt als van de positieve acties die hij heeft ondernomen, dragen hiertoe bij.

VI JONGEREN NABIJ ZIJN IN HUN CONTEXT

Het is belangrijk om elke jongere ook in zijn context te benaderen en bijzondere aandacht te hebben voor relaties met familieleden en vooral met de ouders. Ieder die werkt met jongeren krijgt al eens verhalen te horen over ouders, waarbij hij denkt: 'deze mensen hadden beter nooit kinderen gekregen'. Het contextuele denken nodigt opvoeders uit om verder te kijken en om ouders ook erkenning te geven voor reële verdiensten, al zijn die soms moeilijk te zien. Vaak willen ouders wel verantwoordelijkheid nemen voor kinderen, maar slagen daar niet altijd even goed in. Het is belangrijk om als opvoeder of hulpverlener tegenover jongeren hun ouders niet zwart te maken, want dan stelt men zich onbetrouwbaar op. Elke jongere is immers, zichtbaar of onzichtbaar, loyaal tegenover zijn ouders.

Wanneer we het salesiaanse opvoedingsproject bekijken tegen de achtergrond van het contextuele denken, ontdekken we de opgave om niet enkel de hele complexiteit van de menselijke persoon in de jongere zelf te ontdekken, maar ook in zijn band met zijn ouders en andere familieleden. Die band is wezenlijk voor elke mens. Wanneer hierin barsten komen weegt dat vaak dubbel zo zwaar dan wanneer andere relaties stuklopen. In opvoeding en hulpverlening moeten kinderen en jongeren dan ook in hun bredere context benaderd worden. Dit houdt in dat jongeren de ruimte moeten krijgen om hun familiecontext ter sprake te brengen en deze banden te beleven.

VII IN DE LIJN VAN DON BOSCO, UITGEDAAGD DOOR HET CONTEXTUELE DENKEN

Ik ging hierboven al even in op enkele overeenkomsten tussen het contextuele denken en het salesiaanse opvoedingsproject. Verschillende andere elementen kunnen hier ook nog genoemd worden zoals het kijken naar de mens in zijn totaliteit, de mens als dynamisch en relationeel wezen en de mens levend in fundamentele spanningsvelden. Over de mens als wezen dat openstaat voor het mysterie zegt Nagy weinig, en biedt het salesiaanse denken een verrijking voor wie vanuit contextueel perspectief denkt en handelt. In het salesiaanse opvoedingsproject lezen we ook dat de mens een uniek wezen is. Bij Nagy is deze gedachte geïmplementeerd in de visie dat hij geen algemene normen wil voorschrijven maar dat in elke familiecontext opnieuw moet gekeken worden naar de feitelijke balansen van geven en nemen. Elke jongere is uniek, niet enkel als individu, maar ook in zijn relationele context zo leren we bij Nagy. Het is die unieke relationele context die vaak een verklaring kan bieden voor kwetsuren of voor destructief gedrag van jongeren. Maar het is diezelfde context waarbinnen ook 'hulpbronnen' gevonden kunnen worden die jongeren opnieuw op weg zetten om constructief recht op te bouwen.

Mensen zijn wezenlijk verbonden met elkaar, zo lezen we bij Nagy en zo vinden we het terug in het salesiaanse opvoedingsproject. Mensen zijn verantwoordelijk voor de consequenties van hun relaties. Deze verantwoordelijkheid gaat als het ware aan de inhoudelijke keuze vooraf, aldus Nagy. Mensen kunnen immers beslissen om deze verantwoordelijkheid al dan niet op te nemen. Nagy spreekt dan ook over een 'ethische verbondenheid'. Deze verbondenheid is niet neutraal, maar kan bijvoorbeeld rechtvaardig of onrechtvaardig ingevuld worden. Deze verbondenheid is bovendien 'dynamisch' en niet deterministisch. Een mens wordt immers niet volledig door het verleden bepaald. Het komt er op aan te zoeken naar rechtvaardige verhoudingen, naar vormen van passend geven en ontvangen, naar manieren waarop mensen elkaar erkenning kunnen geven voor hun verdiensten en zo vertrouwen kunnen opbouwen.

Ouders en opvoeders zijn partners. Waarbij volgens het contextuele denken van Nagy de opvoeder of hulpverlener niet het voornaamste werk levert. Het zijn de gezinsleden onderling die elkaar moeten helpen om verstoorde balansen terug in evenwicht te brengen. Als opvoeder kun je hier enkel ondersteunend bij aanwezig zijn (assistentie). Het is de kwetsbare en gekwetste jongere zelf die zijn kracht moet hervinden in dialoog met

anderen. De kwalitatieve aanwezigheid van de opvoeder of begeleider kan daarbij een steun zijn.

Elke opvoeder, gedragen door de christelijke inspiratie, beseft dat hij niet alles in de hand heeft en dat opvoeding en begeleiding van jongeren om vertrouwen vraagt. Vertrouwen in de jongere, maar ook vertrouwen in God, die het leven van deze unieke jongere de moeite waard vindt en kansen wil geven.

Literatuur

BOSZORMENYI-NAGY, I. & KRASNER, B.R., *Between Give and Take. A Clinical Guide to Contextual Therapy*, Brunner Mazel, New York, 1986. Nederlandse vertaling: BOSZORMENYI-NAGY, I. & KRASNER, B.R., *Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie*, De Toorts, Haarlem, 1994.

DILLEN, A., *Ongehoord vertrouwen. Ethische perspectieven vanuit het contextuele denken van Ivan Boszormenyi-Nagy*, Antwerpen-Apeldoorn, Garant, 2004, 245 p.

In dialoog met Don Bosco. Een opvoedingsproject, Brussel, Don Bosco Centrale, 2001.

M. FREDERIKSON, *De kracht van een vrouw*, Breda, De Geus, 2006.